

Aysu Məhəmmədali qızı Hüseynli ¹⁹
İNGİLİS DRAMINDA ŞEKSPIR İZLƏRİ

Uilyam Şekspirin əsərləri sevgi, güc, xəyanət və şəxsiyyət kimi dünyəvi və universal mövzulara görə zamansız hesab olunur. Yelizaveta dövründə yaranmalarına baxmayaraq, Şekspirin pyesləri müasir müəlliflər tərəfindən yenidən nəzərdən keçirilməyə və yenidən şərh olunmağa davam edir. Bu müasir dramaturqlar yeni sualları və mövzuları araşdırmaq üçün görkəmli yazıçının hekayələrini, personajlarını və mövzularını bugünkü mürəkkəb sosial və mədəni mənzərəyə uyğunlaşdırır.

Şekspirin pyeslərinin həm çevik, həm də emosional dərinliklə zəngin olması onları yenidən şərh etmək üçün ideal şərait yaradır. Dramaturqun əsərlərinin müasir yazıçılar tərəfindən cəlb olunmasının səbəblərindən biri də onun personajlarının və mövzularının dərin aktuallığı ilə bağlıdır. Hamletdəki etik qeyri-müəyyənliklər, Makbetdəki siyasi manipulyasiya və Otellodakı irqi gərginliklər müasir cəmiyyətdə hələ də hökm sürən məsələlərdən danışır. Bu universal mövzular yazıçılara tanış hekayələri dəyişdirməyə, onların müasir auditoriya üçün daha əlçatan olmasına imkan verir.

Bir çox müasir adaptasiyalar gender, irq və müstəmləkəçilik kimi bugünkü auditoriya ilə rezonans doğuran mövzuları araşdırır. Məsələn, Otellonun yenidən təsvir edilməsi tez-tez sistemli irqçilik və ksenofobiya məsələlərini vurğulayır, Şekspirin autsayder qəhrəmanı ilə bugünkü marjinallaşmış icmalar arasında paralellər aparır. "Venesiya Taciri"nin yenidən işləndiyi əsərlər tez-tez antisemitizm və dini dözümsüzlük məsələlərinə yenidən baxır, oxucuları bu sosial dinamikanın necə davam etdiyini düşünməyə təşviq edir.

Müəlliflər gender bərabərsizliyinə müraciət edərkən Şekspirin pyeslərindən istifadə edib çox vaxt Portia ("The Merchant of Venice") və ya Xanım Makbet ("Macbeth") kimi personajları daha yüksək səlahiyyətlərə malik fiqurlara çevirirlər. Müasir yazıçılar bu rolları yenidən şərh etməklə, səsləri Şekspir dövrünün gender normaları ilə məhdudlaşdırılmış personajlara tənqid və aktuallıq qatları əlavə edirlər.

Şekspirin əsərlərinin yenidən təfsirləri klassik ədəbiyyatla müasir oxucular arasında körpü rolunu oynayaraq onun povestlərini əlçatan və təsirli edir. Bu adaptasiyalar keçmişlə indi arasında dialoq yaradaraq müasir oxuculara Şekspirin süjetlərini və personajlarını tanış çərçivədə təsvir etməyə imkan verir. Onlar həmçinin bu hekayələrin canlı, inkişaf edən və daim aktual olduğunu göstərən "klassika"nın yenidən şərhini təşviq edirlər.

Müasir adaptasiyalar ədəbi saflıq ideyasına meydan oxuyur və hekayənin hər oxunuşunda yeni anlayışların ortaya çıxdığını sübut edirlər. Bununla da, yazıçılar Şekspirin irsini zənginləşdirir, onun pyeslərinin nəsilər boyu tamaşaçıları cəlb etməyə və ruhlandırmağa davam etməsini təmin edirlər.

Lakin yaşadığımız dövrdə əsərlərin yenidən işlənməsinə hələ də aşağılayıcı bir termin kimi baxılır, sanki bu, sadəcə başqa bir mətni qeyri-kamil surətdə köçürmək aktını nəzərdə tutur. Doğrudan da, artıq yazılmış bir əsərin süjetini götürüb yenidən yazmaq nədir? Məsələn, bəzi digər mülahizələr uyğunlaşdırılarkən personajların adları və hərəkət dəsti eyni qala bilər. Eynilə, dil, xronologiya, nəzərdə tutulan mesaj başlıqla birlikdə dəyişə bilər. Bununla belə, bu dəyişikliklər yeni işdə əsaslı, hətta böyük dəyişikliklərə səbəb olduqları və nəticədə "model" in hissəvi bir görünümünü olduğu üçün əhəmiyyətsiz deyildir. Bəzən, məsələn, müasir əsərdə mövzu, bir və ya iki səhnə, təsvir, personajların adları və ya ümumi quruluş kimi mənbənin sadəcə təfərrüatları saxlanıldıqda, prosesin yalnız bir hissəsini təsvir etmək üçün yenidən yazma anlayışı istifadə olunur.

Yenə də yenidən yazma anlayışı daha da inkişaf etdirilməli olan digər ədəbi anlayışları əhatə edir. Gerard Genette əksər ədəbi mətnlərin daxil olduğu mətnlərarası əlaqəni hərtərəfli izah etmişdir. "Palimpsests" kitabında o, mətni transsendensiyaya (həmçinin buna transtekstuallıq da deyirlər) diqqət yetirir ki, bu da "mətni açıq və ya gizli şəkildə digər mətnlərlə əlaqələndirən hər şeydir" (4, s.6). Əvvəllər "palimpsest" iki və ya daha çox ardıcıl mətnin yazıldığı, hər biri yenisinə yer açmaq üçün silinən əlyazma idi. Bu texnika indi çoxsaylı dəyişikliklərlə fərqli şəkildə yenidən tərtib ediləcək bir modeldən istifadəni nəzərdə tutan yenidən yazma prosesini təsvir edir.

Böyük dramaturgiya sahəsində Şekspir özünü müxtəlif formalarda ifadə edən bir çox palimpsestləri ilhamlandırmışdır. Məsələn, Arnold Veskerin "Şilok" əsəri Şekspirin "Venesiya taciri" əsərini yenidən formalaşdırır. Lakin Veskerin 1976-cı il pyesi 1563-cü ildə (Şekspirin doğumu ərəfəsi) Venesiya gettosunda qurulur və "Venesiya Taciri"nin Holokostdan sonrakı təsirini vurğulamağı bacarır.

Arnold Veskerin İngiltərədəki ən nüfuzlu müasir İngilis dramaturqlarından biri olduğunu iddia etmək səhv olmaz. İngiltərədə yəhudi bir ailənin üzvü olan Vesker İkinci Dünya Müharibəsinin problemli illərində çətinliklər yaşamış və müasir Britaniya cəmiyyəti üçün ideal həyat tərzinə yönəlmiş tamaşalar hazırlamışdır. Pyeslərində onun yaşadıklarının və ideyalarının əksini görmək mümkündür.

Veskerə görə, Şekspirin "Venesiya taciri" pyesi Venesiyadakı yəhudilərin mövqeyi ilə bağlı qeyri-insani cəhətlər daşıyır. "Venesiya taciri" ilə "Şekspir iyirminci əsr tarixinin işığına qaranlıq kölgə salır" (6, s.120). Kottun (1, s. 4) qeyd etdiyi kimi, "çağdaş dramaturqlar Şekspirə meydan oxumalıdır". Müasir mühüm dramaturqlardan biri kimi Vesker "Venesiya taciri"ni yeni perspektivlə yenidən yazmağa qərar verir. Onun məqsədi Şekspirin əsərini "müasir problemlər və fərdin tələsinə üzə çıxarmaq üçün ideyalar işığında" yenidən şərh etməkdir (1, s.4). Şekspirin oyununda Antonio və Şilok arasındakı münasibətlərdə qeyri-insani cəhətlər təsvir edilmişdir. Orijinal tamaşada Antonio varlı bir iş adamının qızı olan gözəl və müdrik Portiyanın diqqətini cəlb etmək üçün üç min dukat pula ehtiyacı olan yaxın

¹⁹ Azərbaycan Dillər Universiteti, Diplomantik Xarici Dillər kafedrası, doktorant. aysu_huseynli@mail.ru

dostu Bassanioya kömək etmək istəyir. Antonio bütün pulunu bu anda dənizdə gəmilərin daşdığı mallara yatırdığı üçün bu qədər pulu yəhudi sələmçi Şilokdan borc almağa qərar verdi. Şilok Antoniodan nifrət edir, çünki o, həmişə onunla pis rəftar edir. Bundan əlavə, Antonio bir neçə gün əvvəl Şilokun üstünə tüpürüb və təpikləyərək onu it adlandırıb. Bu razılaşma ilə Şilok Antoniodan qisas almağı düşünür. Bu pul borcalma işində o, borc verdiyi puldan heç bir faiz almır, əvəzində Antonionun ətindən bir funt almaq bəhsi ilə onunla razılaşır.

Şilokun əsərindəki qeydləri irqi və dini ayrı-seçkilik edənlərə, dünyanı münaqişələrə və xaosa atanlara cavab olduğu üçün çox vacibdir. Şilok bu sözlərində haqlı görünə də, xristianlardan və Antoniodan qisas almaq arzusundadır. Bu sözlərdən sonra o soruşur: “Əgər bizə zülm etsəniz, intiqam almayacağıq mı?” (10, s. 438). Şilok qisas almağın qəbul edilməz olduğunu bilir, lakin günahı birlikdə yaşadığı xristianların üzərinə atır. Hiss və düşüncələrini belə ifadə etməyə davam edir: “Əgər biz də sizin kimi yiksə, bunda da sizə bənzəyəcəyik... Sənin yaramazlığın mənə öyrətdi ki, mən də edam edim” (10, s. 438). Şekspirin Şilok təmsilçiliyindən kifayət qədər narazı olan Vesker, yəhudi sələmçini daha yaxşı anlatmaq üçün onu yenidən yazır.

Müasir Britaniya teatrında dramaturqların Şekspirin pyeslərini yeni perspektivlərlə yenidən şərh etmək üçün onları yenidən yazması çox adi haldır. Məhz Şekspirin personajların təsvirində insan təbiətinin ümumbəşəri cəhətlərini tuta bilməsi bir faktdır. Müasir dramaturq Vesker Şekspirin “Venesiya taciri” əsərinin öz variantını yazmasının səbəbini belə izah edir: “1973-cü ildə Conatan Millerin “National” kinoteatrında Lorens Oliverin yaratdığı Şilokun oi-yoi-yoi portretinə baxarkən, mən tamaşanın əvəzolunmaz antisemitizminə heyran qaldım. Bu, intellektual qiymətləndirmə deyil, mənim təəssüratlarımdı idi” (10, s. 17-18). Üstəlik, Vesker antisemitizmin iqtisadi əsasının Şilokdan qaynaqlandığını belə göstərməyə çalışır:

...Yəhudilərlə bütün münasibətlərin müqavilə əsasında olma
zərurətinə görə, əslində Antonio Şiloku qanunu pozmaqdan xilas
etmək üçün onu bağlamaqda israr edir, bu qanuna hörmət Venesiyada
yəhudi icmalarının mövcudluğu üçün çox vacib idi.
(7, s. 113)

Siyasi və geoloji mövqeyinə görə Venesiya İntibah dövründə ticarət yolu ilə zəngin və güclü şəhər idi. Pul krediti bu şəhərdə ümumi ticarət təcrübəsi idi, lakin mübahisəli bir məsələ idi. Bir çox yəhudi günah hesab edilən və İncil tərəfindən qadağan edilən sələmçiliklə məşğul olurdu. Bu pul borcvermə təcrübələrinə başqa mənfəətin adları da var. “Klassik dünyada Aristotel xüsusi olaraq sələmçiliyi əmtəə istehsal etməklə deyil, puldan qeyri-təbii pul qazanmaq olduğu üçün pisləmişdi” (10, səh. 14). Vesker hüquq, sələmçilik və antisemitizm anlayışını “Şilok”a töhfə verən əsas elementlər kimi “Venesiya Taciri” kitabından götürür.

Pyesin yenidən yazılmasında Vesker, Şilokun rolu ilə bağlı bugünkü hisslərini ortaya qoyur və onu səhləri üçün sorğu-sual edən bir zəhnə sahib olan personaj kimi təqdim edir. Şekspirin Şiloku öz aralarında bir bağ yaratmağı təklif etsə də, bunu istəyərək nəzərdə tutmasa da, Veskerin Şiloku dostlar arasındakı bağın mövcudluğu haqqında düşüncələrində səmimiyyəti.

Şekspirin pyesində təqdim olunan Şeylokdan fərqli olaraq, Vesker Antonio Şilokdan ona borc pul verməsini istəyəndə dostların müqaviləyə ehtiyacı olduğunu düşünür. Antonio müqavilə bağlamaqda israr etsə də, “qanun bunu tələb edir, yəhudilərlə heç bir qanuni bağ olmadan heç bir sövdələşmə aparıla bilməz” desə də, Şilok belə cavab verir: “Bu qanun dostlar üçün deyil, düşmənlər üçün hazırlanmışdır” (10, s. 23). Bu kontekstdə Vesker mədəniyyət fərqlərinə baxmayaraq dostluğun mümkünlüyünü göstərməyə çalışır. Düşünülə bilər ki, Vesker bu pyesi “Venesiya taciri”nin öz irqinə yaratdığı pis təsiri aradan qaldırmaq üçün yazmışdır. Bundan əlavə, Vesker hesab edir ki, Şekspirin o dövrdə Venesiyanın gündəlik həyatı haqqında çox az məlumatı var idi. Məhz bu faktdır ki, Şekspir heç vaxt yəhudilərin yaşamasına icazə verilən gettolardan bəhs etmir.

İki pyesdəki hər iki Şilok özlərinin hərəkətlə gətirdikləri hüquqi mexanizmlər tərəfindən tələyə düşür və əzilir, lakin Şekspirin pyesində qanun öz məqsədini yerinə yetirir və sonuncu oyunda onun dağıdıcılığı onun dəyərlərini şübhə altına alır. Veskerin pyesində insan davranışındakı dəyişikliklərin təsirini görmək mümkündür. Bu nöqtədə Vesker, Şilokun öz fikirlərini bir yəhudi olaraq ifadə etməyə məcbur edir.

“Tacir” əsərini yazarkən Vesker Şekspirin kölgəsində pyes yazmaqdan xəbərdar olsa da, Şekspirin dühasına heyranlığını ifadə edir və onun kölgəsində yazmaqdan qürur duyur. Vesker öz fərdi təcrübələrindən və həyat baxışından istifadə edərək Şekspirin fikirlərini yenidən oxumağa çalışır. Bununla o, dünyada irqi və dini ayrı-seçkilərin mövcud olduğu müddətdə ümumbəşəri sülhün bərqərar olmasının mümkünsüzlüyünü vurğulayır.

Veskerin Şekspir pyesinin yeni versiyasını yazmağa yanaşması müasir Britaniya dramında yeni deyil. Müasir Britaniya Dramında bir neçə dramaturq Şekspirin və digər klassik dramaturqların bəzi məşhur pyeslərini yenidən yazmağa çalışıb. Bu dramaturqlar XX əsrin ikinci yarısında mövcud sosial problemlərin köklərini axtarmağa meyilli olublar. Bunlardan biri də Şekspirin “Kral Lir” əsəridir. Bu əsər də dəfələrlə müasir dramaturqlar tərəfindən işlənmişdir. Onlardan ikisi daha çox diqqət cəlb etmişdir: Edvard Bondun “Lir” və Hovard Barkerin “Yeddi Lir” pyesləri. Bondun pyesi ilk dəfə 1971-ci ildə Royal Kourt Teatrında, Londonda, Barkerin pyesi isə 1989-cu ildə Şeffild Krusibl-da səhnələşdirilib. Hər iki pyes öz adlarına görə açıq şəkildə Kral Lirin hekayəsi ilə əlaqələndirilir və hər ikisi Lir hekayəsinin ən tanınmış və ən güclü dramatik işlənməsi kimi tanınır. Hər iki dramaturq özlərini iki fərqli teatr ənənəsi daxilində görür də (Rasional Teatr (Bond) və Qəddarlıq Teatrı (Barker)), onlar siyasi eyhamları ilə diqqət çəkirlər.

Bondun pyesi Şekspirin həm şərh, həm də davamıdır, Kral Lirin müasir terminlərə açıq şəkildə çevrilməsidir.

Hər iki əsərin oxşar və fərqli cəhətləri var. Məsələn, “Lirin dəli olması və özünü tanımaqda əzabının artması əsas diqqət mərkəzində qalır” (3, s. 57). Lirin yeganə qızları onun iki böyük qızıdır, Axmağın yerini isə Qəbirqazanın Oğlu tutur.

Maraqlıdır ki, adaptasiyaların əksəriyyəti orijinal mənbədən (hipotez) müəyyən narazılıq nəticəsində yaranmışdır.

Bondun Şekspirin pyesinin yenidən yazmasının səbəbi pyesin böyük qüsuru olduğunu hiss etməsi idi. Bu qüsurlu isə onun fikrincə istefanın təbliği idi. Bununla belə, Bondun pyesində ən bariz cəhət onun orijinala yumşaq şəkildə yanaşması, özünə daha çox azadlıqlar verməsi, öz versiyasının orijinala çox az əlaqəsinin olması və buna görə də Bondun orijinal elementlərdən demək olar ki, tamamilə yeni bir vəziyyət yaratmasıdır, lakin onun Liri anti-Lirdir.

Lirin hekayəsinin yenidən işləndiyi hər iki pyesin oxşarlıqları səhnədəki zorakılıqdır. Şekspirin Kral Lir haqqındakı tanış bir həqiqəti təkrarlamaq lazım gələrsə, bunu qeyd etmək vacibdir ki, o, Şekspirin ən dəhşətli şəxsin təsviri, insan qəddarlığı və vəhşiliklərini əks etdirən kanonlarından biridir. Məhz bu məqamda Şekspir, Bond və Barker birləşirlər.

Howard Barker əsərdəki qəddarlığı və onun bilavasitə görüntüləri ilə də diqqət çəkir. Onların əsərlərinin əsas oxşarlıqları isə qəddarlıq, dil, ifratçılıqdır. Barkerin meylləri Bondun meyllərinə bənzəyir; onların strategiyası cəlbədar şəkildə istifadə edərək tamaşaçıları oyuna daxil etməkdir” (2, s.155). Bu yazıçılar oxuyucuları hadisələrdən uzaqlaşdırmaq əvəzinə onları görüntülərin çox təəccüblü və sarsıntılı ilə cəlb edərək düşündürür.

Bondun Liri orijinal pyeslə bir çox oxşarlıqlara malik olsa da, bir çox cəhətlərinə görə ondan fərqlənir. Məhz onun orijinalı ilə çox az əlaqəsi olması əsəri uğurlu edir. Belə ki, Şekspirin Liri “özünü hər şey hesab edir”. Bununla belə, başlıqda “Kral” sözünün çıxarılması Bondun pyesdəki krallığın kral təbiəti ilə heç də maraqlanmadığını göstərir. Üstəlik, pyesin əvvəlindən o, çarəsizdir: qızları Lirin casusları ilə evlənərək ona qarşı plan qururlar.

Səhnə Kral Lirin ilk pərdəsini, Lirin gücünün əvvəlcə Kent, daha sonra isə krala-ataya yaltaqlanmaqdan imtina edən və onu ciddi şəkildə məyus edən qızı Kordeliya olan səhnəni xatırladır. Lirin Bondun pyesində bu qədər erkən göstərilən ilk dəlilik partlaması onun ədalət, nankorluq, tiranlıq, mühakimə, ölüm, kral olmaq ideyası və bunun gətirdiyi mövzularla bağlı vəsvəsesini və məşğulluğunu göstərir. Lakin o, əvvəldən acizdir və gücünü həyata keçirə bilmir. İşçilərə divarda işləməyi əmr etsə də onlar ləng işləyirlər. Fermerlər gecə vaxtı divarı qazaraq işi məhv edirlər. Divarın onun və qızlarının hakimiyyətini təmin edəcəyi fikri Lirin utopiyası idi. Nəhayət, Lir birinci səhnənin sonuna doğru Üçüncü İşçini özü vurur. Özü kral olsa da, heç kim onun əmrini yerinə yetirmir.

Şekspirin baş qəhrəmanı kimi, Bondun Liri də kordur və əsərin gedişində aydınlanma əldə edir. Bond ön sözdə izah etdiyi kimi: “Lir gözləri çıxarılan qədər kordur, və ancaq ondan sonra görməyə və anlamağa başlayır (Korluq fikir üçün dramatik bir metaforadır, buna görə də Qloster, Edip və Tiresias kordur.)” (3, s. 4)

Şübhəsiz ki, Bondun pyesində görünən və tamaşaçının diqqət mərkəzində qalan tamamilə yeni element qayda və təhlükəsizliyin mərkəzi simvolu olan Divardır. Lakin Divarı işləməyə məcbur olan sadə insanlar üçün o ancaq zülmün simvoludur.

“Yeddi Lir”də isə Barker Kral Lir üçün ön hekayə qurur və burada ana fiqurunun olmaması fikri ilə başlayır. Barker mətnə öz üslubunun bəzi əsas xüsusiyyətlərini - epizodik povesti, dilin yayınmalarını və boşluqlarını, bəzən satıranı daxil edib. Yeni olan isə xordakı müdaxilələr və mətnlə şərtlənən daha formal fiziki coğrafiyanın tətbiqidir. Barker orijinal və işlənən əsər arasında uyğunsuzluq yaradır - burada uzlaşma ehtimalı yoxdur.

Bütün bu deyilənlərdən belə görünür ki, hər iki dramaturq Kral Lirin hekayəsinin Şekspir versiyasının mahir təqlidçiləridir. Üç dramaturqun ortaq cəhəti unudulmaz və güclü səhnə obrazları yaratmaq bacarığıdır.

Ədəbiyyat

1. Altındağ, Z. Rereading Shakespeare's the Merchant of Venice and Richard II: Wesker's The Merchant and Ionesco's Exit the King. (Unpublished MA thesis) The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara, 2004
2. Barker, H. Seven Lears. Golgo, London/ New York, 1990
3. Bond, E. Lear, London, 1976
4. Genette, G. Palimpsests, Literature in the second degree, University of Nebraska Press, 1982
5. Grady, H. Shakespeare and Modernity: Early Modern to Millennium. Florence, KY, USA, Routledge, 2000
<http://site.ebrary.com/lib/mgla7Doc?id=10035317&ppg=135>
6. Innes, C. Modern British Drama 1890-1990. Cambridge: Cambridge University Press, 1992
7. Itzin, C. Stages in Revolution: Political Theatre in Britain Since 1968. London: Methuen, 1980
8. Leeming, G. Commentaries and Notes in A. Wesker's The Merchant. London: Methuen (Methuen Student Editions), 1983
9. The Merchant of Venice in S. Wells and G. Taylor (General Editors). William Shakespeare: The Complete Works. Oxford: Oxford University Press, 1988
10. Wesker, A. The Merchant. London: Methuen (Methuen Student Editions), 1983

Açar sözlər: Şekspir, ingilis, dramaturgiya, pyes, üslub, personaj, adaptasiya

Key words: Shakespeare, english, dramaturgy, play, style, character, adaptation

Ключевые слова: Шекспир, английский, драматургия, пьеса, стиль, персонаж, адаптация

Vestiges of Shakespeare in English drama

Summary

The fluidity and emotional depth of Shakespeare's plays make them ideal for reinterpretation. One of the reasons why the playwright's works have attracted contemporary writers is the deep relevance of his characters and themes. The article discusses how contemporary English playwrights, notably Arnold Wesker, Edward Bond and Howard Barker, have reworked Shakespeare's works and juxtaposed familiar stories with contemporary themes.

Many modern adaptations explore themes that resonate with contemporary audiences, such as gender, race and colonialism.

Следы Шекспира в английской драматургии.

Резюме

Гибкость и эмоциональная глубина пьес Шекспира делают их идеальными для новой интерпретации. Одна из причин, по которой произведения драматурга привлекают современных писателей, связана с глубокой актуальностью его персонажей и тем. В статье рассказывается о том, как многие современные английские драматурги, особенно Арнольд Вескер, Эдвард Бонд и Говард Баркер, переработали произведения Шекспира и сопоставили знакомые истории с актуальными проблемами. Многие современные адаптации исследуют темы, которые находят отклик у сегодняшней аудитории, такие как пол, раса и колониализм.

RƏYÇİ: dos. Yeganə Abdullayeva